מאַטעריאַלן צום בורגנלענדער יידיש

פאָלקלאָר און דיאַלעקט

פון ר. סטאַלעק (ווין)

דער מאַטעריאַל וואָס ווערט דאָ פאַרעפנטלעכט איז געזאַמלט געוואָרן בעת אַ קורצער נסיעה דורך די חמש קהילות פון בורגנלאַנד: קאָבערסדאָרף, לאַקנבאַך, דייטש־קרייץ (פאַריידישט צֶלֶם, צעהלים אָדער צעלים), מאַטעסדאָרף און אייזנשטאָט (זייער באַקאַנט אַלס אַ״ש). ווי ווייט שווער ס׳איז אַזאַ מין זאַמלאַרבעט אין פאַרלעגענע מקומות, וואָס האָבן אגב שוין אויפגעהערט צו רעדן יידיש, איז נישט נייטיק צו דערציילן. כ׳וויל אָבער אָנווייזן אויף דער וויכטיקייט פון דער אַרבעט, וואָס דער עסטרייכישער אַרבעטסקרייז פון דעם יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט האָט צו טון. אַן אָרגאַניזירטע גרופּע, וואָס וועט מאַטעריאַליש און מאַטעריעל אונטערגעשטיצט ווערן פון אַלע געזעלשאַפטלעכע קרייזן אין לאַנד, וועט, דוכט זיך, נישט האָבן דעם זעלבן מזל, וואָס איך, צו ווערן נישט איינמאָל אַדויסגעוואָרפן פון די שטובן, בשעת איך האָב געוואָלט עפּעס זאַמלען. דערמיט דערקלערט זיך אויך, וואָס פון אַ סך לידלעך זענען נאָר דאָ פראַגמענטן. אַזוי צב״ש איז אין דעם פּורים־ליד „צלמער שאהן“ אויסגעשטראָכן געוואָרן אַ ריי סטראָפעס מצד דעם ראש־הקהל, וואָס האָט מורא געהאַט, אַז אינטימע זאַכן פון זיין קהילה זאָלן נישט קומען אין דער עפנטלעכקייט אַריין, הגם דאָס ליד איז באַקאַנט שוין 50 יאָר. ביי אַ שפּעטערדיקן זאַמלען וועלן מוזן די דאָזיקע זאַכן מושלם ווערן.

בנוגע די אַנדערע צוויי קהילות פון די אַמאָליקע שבע קהילות (Neufeld און Kittsee) איז מיר, מחמת זיי ליגן שוין אַ ביסל ווייטער צו צפון ביי דער נייזידל־אָזערע, נישט מיגלעך געווען זיי צו באַזוכן. איבעריקנס זענען די קהילות גאָר קליין און, דוכט זיך, אינגאַנצן אונטער דער השפעה פון די אַנדערע פינף, הויפּטזעכלעך פון נאָענטן אייזנשטאָט. מאַטעסדאָרף איז שוין באַאַרבעט געוואָרן פון ד״ר מ. גרונוואַלד אין „יאַהרבוך“ [1] באַנד II, און אַ גרעסערע צאָל לידער זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן, כאָטש ס׳וואָלט געווען געוואונטשן, אַז דער באַאַרבעטער זאָל להבא נישט אַזוי אומבענוי באַהאַנדלען די מונדאַרטלעכע אייגנטימלעכקייט פון בורגנלענדישן יידיש. איך האָב פון מאַטעסדאָרף שוין גאָרנישט באַקומען. דערפאַר האָב איך אין אייזנשטאָט באַקומען כאַראַקטעריסטישע לידלעך, וואָס זענען פאַר 40 — 50 יאָר געזונגען געוואָרן אין מאַטעסדאָרף. אויך אַ פּאָר פראַגמענטן פון פּורים־שפּילן, וואָס מאַטעסדאָרפער בחורים האָבן געשפּילט, דערמאָנט זיך נאָך פרוי האַלבערשטעטער אין אייזנשטאָט. אין קאָבערסדאָרף (וואָס גילט, אַגב, אין די שבע קהילות פאַר אַ ביסל פאַרגרעבט) האָב איך אויסער אַ פּאָר מעשהלעך גאָרנישט געקענט באַקומען.

די דאָזיקע לידלעך, וואָס איך פאַרעפנטלעך, זענען אָפּשפּיגלונגען פון פאַרשיידענע מאָמענטן אין יידישן לעבן. קיין איבעריק גרויסע פּראָדוקטיוויטעט ווייזן די בורגנלענדער נישט אַרויס, און באַזונדערס אָריגינעל זענען זיי אויכעט נישט; זייער פאָלקשאַפן ווערט טיילווייז גענערט דורך דער נאָענטסטער גויאישער סביבה, טיילווייז דורך דער אונגאַריש־יידישער, וואָס האָבן שטאַרק משפיע געווען אויף זיי. אויך וועגן די „פאָלקסזינגער“ וואָס האָבן פאַר 25—30 יאָר געשפּילט אין ווין, דערציילט מען זיך נאָך דאָרט זייער אָפּט.

אַ יוצא מן הכלל זענען די שפּילן, וואָס זענען פון די בית־המדרש־בחורים געשפּילט געוואָרן פּורים, שושן־פּורים און חנוכה ביים רב אָדער ביי חשובע באַלעבאַטים פון שטאָט. יעדעס מאָל איז געשפּילט געוואָרן אַן אַנדערע קאָמעדיע אויף אַקטועלע קהילה־טעמעס, כדי דעם עולם צו ווײַלן. ספּעציעל האָט זיך דאָס דאָזיקע שפּיל צעבליט אין אייזנשטאָט, בעת דאָרט איז געווען רב הילדעסהיימער און די ישיבה איז געווען גרויס. די זאַכן האָבן פאַרפאַסט צוויי בחורים, פון וועלכע איינער איז היינט רב אין שטיינאַמאַנגער (אונגאַרן), דער צווייטער איז חזן — אויך אין אונגאַרן. ווי די פראַגמענטן באַווייזן, זענען די זאַכן געווען געשריבן אין אַ לייכטער שפּראַך, אָן דעם בורגנלענדישן אונטערשלאַק, שוין דערפאַר וואָס די בחורים זענען נישט געווען בלויז פון יענע מקומות און דאָס רוב האָט געשטאַמט פון אונגאַרן. נאָך היינט ווערט גמרא געלערנט אין אַן אַנדער מונדאַרט — מיט דער מזרח־אונגערישער אויסשפּראַך.

1

כ׳וויל דאָ נאָטירן נאָך אַ וואַריאַנט פון אַ וויגליד, וואָס איז שוין פאַרצייכנט ביי גרונוואַלדן; פון שלימות וועגן ברענג איך אויך דעם טעקסט וואָס איז דאָרט געדרוקט.

[1] Jahrbuch für jüdische Volkskunde II 1924/25 (II) pp. 402—563.

ביי גרונוואַלדן זענען דאָ צוויי וואַריאַנטן.

וואַריאַנט 1 (נומ׳ 137):

Schleuf Kindele, schleuf,
Im Garten stehn die Scheuf
Kümmen die Schefelach schwarze,
Welln das Kindele kratze,
Kümmt der Halter mit de Geige
Tüt de Kinderlech züsammentreibe.

Schleuf Kindele, schleuf,
Im Garten stehn die Scheuf,
Kümmen die Schefelach weisse,
Welln die Kindele beisse,
Kümmt de Halter etc.

Schleuf Kindele, schleuf,
Im Garten stehn die Scheuf,
Kümmen die Schefelach blaue,
Welln des Kindele haue,
Kümmt de Halter etc.

דער צווייטער וואַריאַנט (נומ׳ 140):

Schlajf Lemelebn schlajf,
Dort in jenem Hajf
Stehen zwa Schäfelach weisse
N'willen mei Jingele beissen.
Kümmt der Halter mit der Geigen,
Tüt de Schäfelach züsammentreiben.
Lafen de Schäfelach 'ns Feldele e rein
N'tün sach e Ritzele ins Fissele erein.
Schrein de Schäfelach me-e,
Schreien de Schäfelach be-e.
Schlajf, Jingele, schlajf, schlajf,
Schlajf, Jingele, schlajf.
Schlajf, Jingele, schlajf.

Schlajf Lemelebn, schlajf,
Dort in jenem Hajf
Stehen zwei Schäfelach schwarze
Und willen mei Jingele kratzen.
Kümmt etc.

Schlajf Lemelebn, schlajf,
Dort in jenem Hajf
Stehen zwei Schäfelach blaue
Und willen mei Jingele haue.
Kümmt etc.

פון אַן אַלטער פרוי אין קאָבערסדאָרף האָב איך גע־הערט אַ דריטן וואַריאַנט:

Šłojf lampiłi šłojf [var.: šłojf lemili šłojf]
dort in jenim hojf
šłajt de hałter mit de gaign
tüt de šeifiłech cüzami traibm. Šłojf u.s.w.
kümt des lampiłi grîni
fouert mo mitn kindiłi kân Wini
kümt des lampiłi rôjti
kiîgt des kindiłi e brôjti.

די אַלע דריי וואַריאַנטן זענען בלי שום ספק אויפגע־קומען אונטער דער השפּעה פון אַ גאָר ענלעך וויגליד, וואָס איז זייער פּאָפּולער ביי די היינטיקע שכנים פון די בורגנ־לענדער יידן — ביי די העאַנצן ¹ און ביי די אַמאָליקע שכנים, די דרום־מעריש׳ע דייטשן. ביי די העאַנצן זינגט מען:

Schlåf, Meda, schlåf
In gartn sein ti schåf
Ti waissn und ti schwåazn
Tëi wea'n maiñ Medal råazn (רייצן)
Schlåf, Meda, schlåf etc.
Ti schwåazn und ti waissn
Tëi wea'n maiñ Medal paissn.

(Zeitschrift f. österr. Volkskunde, Supplementheft, 1900)

אַ צווייט לידל ענדיקט זיך:

Kimt ta' Hansel ² mit ta' Geign
Wüll in s'höfla Schof auftreibm
Na, Hansal na ³
Ti Schof, tëi genga allañ,
Kemma' za ta Tuana ⁴
Fanga aun zan wuana ⁵
Kemma za ta' Lacka ⁶
Fanga aun zan låchaka.

(דאָרט גופא)

ענלעכע לידער האָב איך געפונען אין דעם אַזויגע־רופענעם Kuhländchen אין צפון־מיירן. דאָס לידל:

Dei Vater wor a Grof,
Dei Muida wor a Bauerndirn
Sie muss die Kinna selba wiagn

ווערט אויכעט פון יידישע מאַמעס, פּשוט פאַריידישט, געזונגען ביי די וויגן. קיין אַנדערע וויגלידער, לויט מיינע געוויסנהאַפטיקסטע הקירות ודרישות, זענען אין בורגנלאַנד נישטאָ.

פון אַן אַנדערן מין זענען די לידער, וואָס ווערן גע־זונגען פון די קינדער. אומעטום — און אויך ביי יידן אין אַלע מקומות — ווערן פון די שולקינדער (ביי אונז חדר־ייִנגלעך) פאַרפאַסט און געזונגען אַלף־בית־לידער, ציי־פער־לידער אאַז״וו. די דאָזיקע לידלעך (אַ פּאָר פאַר־

1 אין עדענבורגער קאַמיטאַט.—אַן ענלעך ליד זע אין Deutsche Volkslieder aus Böhmen, p. 393.
2 דעמינ׳ פון Hans.
3 nein. 4 Donau. 5 weinen. 6 Lache.

ענטלעכס ד״ר גרונוואַלד) מוזן נישט דווקא גענומען ווערן אַלס אויפגעקומענע אונטער וועלכער ס׳איז השפעה, כאָטש, אַזוי צו זאָגן, די טעכניק, דער אויפבוי פונעם ליד איז זייער ענלעך צו די הענצישע קינדער־לידער, וואָס די Zeitschr. f. österr. Volkskunde פאַרעפנטלעכט אין אַ גרויסער צאָל.

אַזוינע לידער ווי:

Olef Bess Gimmel
Die Neschome kümmt füm Himmel.

Dalet He Wow
Füm keniglichen Hof

Sojin Chess Tess
Zü fohr in e noble Kaless [1]

Jüd Kaf Lamed
In Seidn ün in Sammet

Mem Nün Samech Ajin
Er soll soch der Toire weihen. [2]

Pe Zaddik Küf
Werd er kriegen e groissn Rüf. [3]

Resch Schin Tow
Wet er wern e groisser Row.

(גרונוואַלד נומ׳ 145)

אָדער:

Olef Bess Gimmel
Fohrn mo mitn Schimmel

Daleth He Wow
Mei Tate is e Grof [4] [Var.: Row]

Chess Tess, Jüd
Schmüle hot'n Parech ünterm Hüt.

(גרונוואַלד נומ׳ 146)

לאָזן זיך גאָרנישט באַטראַכטן אַלס אַנטשטאַנענע אונטער אַ נישט־יידישער השפעה. דער „ווערד" און „וועט", אויך „פאַרעך" און אַנדערע שפּראַכלעכע פּרעמדקייטן פונעם שטאַנדפּונקט פון בורגנלאַנד ווייזן נאָר אָן, אַז די טעקסטן שטאַמען פון אַן אַנדער יידישן דיאַלעקט, אָבער זיי פּרעגן ניט אָפּ דעם ריין יידישן אָפּשטאַם.

כ׳האָב נאָך פאַרצייכנט אַ ליד, וואָס איז זייער פּאָפּולער אין אייזנשטאָט; די קינדער האָבן עס געזונגען מוצאי־שבת נאָך מעריב גייענדיק פון שול:

1 Kalesche, קאַטש. 2 זיך הייליקן. 3 Ruf, שם.
4 גראַף. ענלעך מיטטיילונגען I.

Hinaj ajl išîusi
eftach pîj. wus tü och itsi [5]
gei iech e bisele wâtor
tref eiech u e râtor
e rator wil mer niks gebm
dî müter get mo doch
gej enous in dei koch
šlug iech mo e loch
ch'hob och gnüg
of de gancl woch
mâme wü zâjn de šweibeloch
drausn ünter ojwnloch
üntern ojwnloch zâjn ze niks
zâjn ze in de cükerbiks. [6]

2

פון דער חדר־צייט און ישיבה־צייט אַנטפלעקן אונז די פאָלקס־לידער גאָרנישט. איך האָב זייער שטאַרק נאָכגעפרעגט, און מיר דאַכט זיך, אַז ס׳איז נישט פאַרהאַנען אַפילו קיין שפור פון אַזעלכע לידער. אפשר דערקלערט זיך דאָס מיט דעם זייער שטרענגן און רעליגיעזן לעבנס־שטייגער פון די דאָרטיקע יידן. אָבער דאָס איז דאָך ניט קיין תירוץ: די „גאַס" און די יוגנט לאָזן זיך נישט בינדן מיט וועלכער ס׳איז דיסציפּלין. אַזוי אַ שטייגער הערן זיך שוין נאָכקלאַנגען פון פאַרשיידענע אַפּערעס ביי דער דערוואַקסענער יוגנט, פאַרשטייט זיך עראָטישע. אַפילו אין דעם „שוואַרצן בוך" פון דער קהילה אייזנשטאָט געפינען מיר אַ פּאָר פאַלן [7]. ביי גרונוואַלדן פון מאַטערסדאָרף (נומ׳ 143):

Haschele Prascheles Tochter
Golde Micheles Suh' [8].
Tanzen miteinander
Die Kalle laft davu'. [9]
Der Chossen laft ihr noch
Falln se erein in Boch. [10]
Haschele Prascheles Tochter
Golde Micheles Suh'.

אַן ענלעך ליד האָב איך נאָטירט:

Wen die Matesdorfer mâdeloch zâjn
nouoch ezôi êidł,
gei ioch douoch lîber cü der Ritelus Greîdl
doues wâs îoch douoch ja ganc giwis,
dus ka karantiri nikeiwi in di kihili mêir iz.
dou zougt de Greidł îoch warf doch eraus.
dou gebt eir ei-er [11] e pôar milechiki
barchezlech [12] drauf.

(פרוי האַלבערשטעטער, א״ש)

5 הנה אל ישועתי / אפתח פּי וואָס טו איך איצ׳ הי.
6 אַ וואַריאַנט מיטטיילונגען I.
7 זע „Eisenstädter Forschungen", אַרויסגעגעבן פון ד״ר ב. וואַכשטיין און שאַנדאָר וואָלף. 8 = זון. 9 = דערפון; אַוועק. 10 טייך.
11 איר. 12 חלות.

בכלל בליט די סאַטירע אין די דאָזיקע שטעטלעך.
מיין אינפאָרמאַטאָרין דערציילט מיר געַנוי דעם פאַל:
אַ יידישער בחור פון אַ חשובער מאַטעסדאָרפער משפחה
האָט זיך געשדכנט צו אַ קריסטלעך מיידל. גלייך האָט
זיך דאָס לידל פאַרשפּרייט מיט אַ מעלאָדיע, וואָס כ׳האָב
ליידער נישט געקענט פאַרצייכענען.

דאָס דאָזיקע לידל איז זייער שטאַרק געזונגען גע-
וואָרן פאַר 55—50 יאָר. באַזונדערס אָבער צייכענען זיך
אויס די בורגנלענדער מיט דער געזעלשאַפטלעכער סאַטירע.
קייגן די ראשי-הקהל און פּני, וואָס האָבן באַזונדערס אַכ-
טונג געגעבן אויף זייער ווערדע און געשאַפן אַ קליקע פון
„אייגענע מענטשן", ווענדן זיך די פיילן פון סאַטירע. צו-
פעליק איז אונז אין „שוואַרצן בוך" פון אייזנשטאָט [1]
איבערגעבליבן אַ גאַנצע ריי דאָקומענטן פון 1803, וואו
ס'ווערן דערמאָנט „פּאַשקוויל-צעטעלעך", וואָס אַן אָנגעזעענע
פרוי פרומעט וואָלף האָט געשריבן קייגן די ראָשי-הקהל
און זיי אויפגעקלעפּט אויף די ווענט. אַלס שטראָף פאַר
דעם חטא ווערט זי אָנגערופן חצופה און פרוצה. פון דעם
ענין האָבן זיך נאָכדעם אַרויסגעשיילט נייע קאָמפּליקאַציעס,
אָבער דאָס געהערט שוין נישט צום ענין. אויך שפּעטער,
בעת מ'האָט אום פּורים אין צלם (דייטש-קרייץ) געוואָלט
שפּילן אָדער זינגען דאָס אונטן געבראַכטע ליד „צלמער
שאַהן", האָבן די ראָשי-הקהל דאָס פאַרבאָטן.

פון אַ גרעסערער צאָל לידער פון דעם מין נעם איך
אַרויס צוויי.

Haršł šnîermacher iz gimajndiwechter
Marišajin ganiw iz gimajndifechter [2]
reb Šimin Najfeld tüt mâmouedis [3] zougn
eie hout schoj^n gnüg cî urimi lâjt bitrougn
Majrim Pinkis iz der her
wâl Nusy Ajznstouet iz zâj^n šweier.
wî rachmûnis iz Matisdorf
wen cûky gabi iz Awrouim Šolldorf.

(פרוי האַלבערשטעטער, אַ"ש).

דאָס ליד וואָס איך גיב איצטער איז געזונגען געוואָרן
פאַר 45 יאָר:

CÊILIMER ŠAN [4]

I Jech wor enk ercêiln dohîr, wûes fouor-genümen joch hob mor cü šildern dî lüstiki lajt, wues in âne fort leibm štrajt ün weign zachn was gourniks is drû^n, nor jêider wil zâj^n e grôiser mu^n [: ün šafn ün geltn elân. Dûes iz der cêili-mer šân :].

II Betrachtn mier de kihi.i in klał, dou gajt ân doch über de gał. Synis, machlojkis ün traiš frâj cü geibm deîm chawer e patš. De

1 זע: Eisenstädter Forschungen; 2 פעכטער—שלע-גער. 3 מעמדות. 4 שיין—גלאַנץ, פּראַכט?

grösle awłl cü ferfušn man züecht, weil's de ôjser tüt ün mo forîm krüecht. Ka chilik grôjs oder klâ^n, dus is der cêjlimer šân.

[סטראָפעס 3 און 4 פון ראש-הקהל אַראָפּגעשלונגען]

V Jeidis muel wues es kümt cü de wâł dou gebt es e grois krawał, wen man ałe mitł probirt ün ajeider for ziech agitiert.

[ווידער אַראָפּגעשלונגען ....]

VI Ouber dus der plân zoł edorechgajn macht mo e pôlitiše sôarê [s o i r é e] ün lâjt wus mo šôj^n lange jour nit farkeiert, worn mit en' ajnlading beeiert. Aufsgištelt word gibachts, flaiš ün wâjn; šitn tüt mo in zaj felig erâj^n, šrajin glajch eljen [5] ündzer mân. Dues iz der cêilimer šân.

אַ מינדלעכער וואַריאַנט:

Dues ałes nouer gišeit,
wâl in Ceilim kümt der sajchil cü špeit.

3

דאָס רעליגיעזע לעבן שאַפט אַ גאַנצע ריי
פאָלקסלידער אויף אַ גאָר אָריגינעלן אופן. פאַרשיידענע
תפילות, ווי הלל, ישמח משה און אַנדערע ווערן איבער-
געזעצט אויף „דייטש" און געזאָגט אין דער שול מיט אַ ניגון
פאַראַלעל צום דאַוונען. צב"ש אין צלם:

Wî hôt men îm gerüfen
כעבד נאמן קראתי לך
Oi wus hot îm angecougen
כליל תפארת בראשו נתתה
Oi wü iz er den gištandn
בעמדו לפניך על הר סיני
Oi wus hat er den in der hant gihat
שני לוחות אבנים אאז"וו.

(געשריבן לויט דער פאָנעטיק פון אינפאָרמאַטאָר).

אָדער דאָס חברה-ליד פון צלם:

Adîr hü boueljonim
bûcher hü butachtojnim
külom ahüwim wijagüdim
hü eichod üšmoj eichod
hałlîjô! [6]

Alhabener Gouot biste fün ojbm
auserwöhlter Gouot biste fün üntn
üntn ün ojbm
iz âjn glojbm
küm' mir zougn
ün dîoch lojbm

5 זאָל לעבן (אונגעריש). 6 הללויה.

er iz âuer.
âuser îm iz kâner
hałlijo!

Musojk hü
ałsüsser gouot etc.

אָדער דאָס חברה־ליד (וואַריאַנט ביי גרונוואַלדן 148):

Wî der kojinegûdl michaper huawojnojs hot giweizn.

âchas wiâchas
lomich undajtn
wus dus âchas zoł [kon] bedajtn.
âchas iz jâ âjns
ajns iz dus chewri haus,
wü man geit ajn ün aus
wü man est ün woi [!] man trinkt
wü man tanct ün woi [!] man šprinkt.
wü man zich kejert
fon tiš biz cü der ejert.
šnajim etc.

ווייטער אַזוי ווי ביי גרונוואַלדן.

ס'איז נאָך כדאַי צו דעם מאַטעריאַל צוצוגעבן אַ לידל, וואָס ווערט יעדן שמחת־תורה אין אַ״ש אין דער שול געזונגען פון דעם חזן שוין צענדליקער יאָרן. פון וואַנען עס שטאַמט איז מיר נישט געלונגען פעסטצושטעלן. געזונגען ווערט עס אַלנפאַלס אין אייזנשטאָט פון גרויס און קליין: צוליב דעם נישט ספּעציפישן מונדאַרט שרייב איך מיט יידישע אותיות:

אַ ביימעלע האָבן אונדזערע אבות אבותינו
אין דער ווילדן וויסטע געפלאַנצט,
מע טראַכט אין שענהייט נאָר דאָס איינע
מיט אַלע צווייגעלעך אויסגעגלאַנצט.

אַך די קנאָספּן און די צווייגן
זיס ווי דאַטלען און ווי פייגן
האָבן וויר דאָס הייט אין דער האַנט.

דאָס ביימעלע זענען די לוויים געוועזן [gᶦwein]
דאָס פערשטעיען וויר זעיר גיט,
דער פעטער איז דאָך משהלע אַלעין,
דאָס משל גלייכט צו שטאַרק צום ייד.

יעצט זעיט מאַן די פעיגעלעך ערוּמפליען,
געפינען קענען זי זיך קאַן אָרט,
און ווי זי וועלן זיך ע ביסעלע אויז ריען,
פאַרטרייבן זי די רויבפעיגל פאָרט.

אַלע פעיגעלעך פאַרטריבן,
נאָר דער בוים איז געבליבן,
דער איינציקער נאַקעדיקער שטאַם.
דאָס ביימעלע זענען די לוויים געוועזן
דאָס פערשטעיען מיר זעיער גיט.

•

און איצט נאָך אַ תּחינה, וואָס אַן אַלטע פרוי האָט געפונען אין זייער אַן אַלטן סידור און זאָגט דאָס פאַר שלאָפן גיין נאָך קריאת־שמע. די תחינה, אויב נישט זייער פּאָפּולער אין צלם, איז זי אַלנפאַלס באַקאַנט.

איך בעפעילע מיינע זעילע אין גאָטעס האַנט
דער מיך האָט פון מוטערלייב געזאַנדט
דער איזט מיין הילפער און ביישטאַנד.
זיין הייליקער נאָמען איז וואָעל באַקאַנט.
איך בין נון [nun] בערייט שלייפן [šlajfn] צו גיין,
דיין הייליקער נאָמען [numen] זאָל שטעיטס באַ מער שטיין.

עיר זאָל מעך באַהיטן אונד בעוואָערן
היינט אונד אימער לאָס מיך האַבן אין דיינע אויגן חסד וחן.
איך לעיג מעך נידער צו ראַסט אונד צו רו [cü rüi]
אויף דיך, מיין גאָט, מיין פערזיכערונג טו [tüi].
דו [dü] זאָלסט מיך באַהיטן און באַוואָערן פאַר אַלעם בייזן,
דו זאָלסט אונדז אַלע באַלד פון גלות ערלייזן.

לאָס מיעך ווידער ערוואַכן פריש און געזינד [gesünd]
דאָס איך דיך לאָבן קאַן אויס מיינעם מינד
איך ביטע דיך אויס הערצנס גרונט [grund]
ערהעיר מיך דאָך צו דיזער שטונד [štund].

האַבע א יעך היינט אַן דיזען טאַג געזינדיקט
אַלס דו פערגיבסט איינען פראָמען יודן־קינד.
דיין כבוד איז פאָל אין אַלן עקן
ליבער גאָט לאָס מיעך אין פינסטערנאַכט נישט שטעקן.

דאַס מיך קיינע בעיזע הלוֹמוֹת נאָך דוחות ווידער שרעקן
מיט דיינען הייליקן נאָמען לאַס כיעך ווידער אויפוועקן.

צויף גאָט זיין לאָב איז דאָס ליד וואָרן געמאַכט.
עס זאָל ווערדן געזונגען הייט און אַלע נאַכט,
ז אָלסט אונדז נעמען אין דייגע אָבאַכט.
זאָ ווי דו האַסט אויף אונדזערע אָבות געטראַכט.

און אין גאָטעס נאָמען עס זאָל ווערדן וואַר
דאָס בית־המקדש זאָלן וויר זעין מיט אונדזערן אויגן קלאַר
עס זאָל במהרה ווערדן וואַר.

גיטע מלאכים שיקטס אונדז פון הימל גיטע שאָרן
זיי זאָלן אונדז באַוואָרן פון אַלן בייזן און שאָדן
ס'זאָל אונדז ניקס בייזעס ווידערפאָרן
אמן סלה. 1

4

נעבעך, פאַרצווייפלטע מיידלעך, אַ ביסל פאַרגעסענע, און אומגליקלעכע ווייבלעך וואָס האָבן נישט קיין שלום-בית מיט זייערע מענער פעלט אויך נישט ביי יידן. זינגט מען:

Wî ch'bin giwejn in de jûern âns, cwâj, drâ, fîer
hot moch mân tate gištelt far de tier
hot er e šmis erau gigejbm
az ch'hob niks gwüst fün mân âgenen lejbm.

Cüejršt bin och e kind giwejn e mejdł
ch'hob mer nicht gekent schafen e recht klajdł.
af âner zajtn ot moch das kind eründergerisn
ün das klâne ot moch bešisn.

Wues wel îjôch nôr tûe
krejdlli hot šoj e muu
s'is douoch dum wî di nacht
nur iz douoch alis racht

Gouot ferlost doch kân
îjoch beküm âch ân
ün dernouech wel iech lüstik zân.
wen ch'tü de bekełoch rajbm
wor öch âch nit lejdik blajbm.
wen ch'über de gasn gej
tün ale jingins âf mier zejn.

Ün Gouot ferlost doch kân
îjoch beküm noch ân
ün dernouech wel ich lüstik sân.

(פרווי קאַרנפיין, לאַקנבאַך).

אַ וואַריאַנט צום אויבנגעבראַכטן לידל:

Mâdlli wilsti e lât erlejbm
nem dor nouor e mu
dü wost dor schoj e krîe šnajdn
fün ojbm biz erûu.

אַן אַנדער ליד:

Cüm rebi lejbm kümt gelâfn
in grösti ajl ajn wajbel ajn,
„rebi lejbm îjoch wil moch šajdn

1 וואַריאַנט מיטטיילונגען II ז' 124.

wajl îjoch hob e šlechtn man.
ejer tüt niks, wî špîln mit de kouortn
ün ništ denkn on zein wajb.
ün dues brengt moch cü fercwajfling
douerim kloug îjoch dor mâj lâjd.
ezoi ebeli iz îm lîber als zâjn wâjb
wî zâjn wajb wues krank ün šwach.
pakn zoł îm gejech dues fîber
wen ejer krîgt de najchl as."

נאָך איינס:

„Oune mazł ün parnouose
iz kân šulim auf de welt
ioch wil epis kušeres esn
mit dî bunolech hob moch gern.
îjoch wil esn ezoi e Gülaš
wî m'hot gihat in de rajter kazern.
nidl zipn mit de knidl
wi der tâm ligt mer in maul
ün in ausgewołgertn štrîdł.
gej ün mach ün zaj nit faul"
oune mazł oun parnouose
iz kân šulim auf der welt."

(פרווי איינזנשטעטער, א"ש).

5

אַ באַזונדער קאַפּיטל וואָלט כדאַי געווען צו שרייבן וועגן די פורים-שפּילן, אילוסטרירנדיק זיי מיט פראַגמענטן. אויך וואָלט נויטווענדיק געווען צו שרייבן וועגן אַ פאָלקס-זינגער, וואָס איז אַרומגעגאַנגען אין די שענקען און האָט פון צייט צו צייט אויך מיט אַ יידיש לידל לוסטיק געמאַכט דעם עולם. ער איז געבוירן געוואָרן אין די דרייסיקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם י"ה, געשטאָרבן 1894. צוליב דעם אָבער וואָס איך שטיי אין מיטן פון דער דאָזיקער מאַטע-ריאַל-זאַמלונג, לייג איך דאָס אָפּ ביז אַ צווייטער געלעגנ-הייט. איך וויל נאָך די זאַמלונג פאַרפולשטענדיקן מיט אַ הומאָריסטיש לידל און מיט צוויי מעשהלעך.

אַ הספד איבער זיין פערד (פראַגמענט).

Dou drausn, doi lîgt eir mit de hent ausgecojgn,
farštrekt n'mind, faglejzert de ojgn.
eir ist doch giwein ezeie cadik of de welt
eir hot ništ g'wüst wî hâst man das gelt.

(וו. בענעדיקט, א"ש).

די מעשיות (majn sis) הייסן דאָ אויך locelech (הלצהלעך).

Es wôrn emôl drâj pôjliši [פוילישע] frajndi. Zâjn zaj emôl bajzamin gezesn, dî drâj frâjndi. Zouogt âner fün zaj: wen ets cwâ wort mor zouogn e lign, weier s'wort di gresti lign lêgn, bikümt dein grestn prajz.

Zouogt dej eršter lignor: oz och bin gwein in de groisi milchouomi, bin iech gištandn mit mâne chawajrim. Iz ou"gkümi e grois gišraj es kümi hündert tauznt kozâkn ün woln zi ümbrengi, houob ou"gibej n השי״ת er zol mich erhejrn ün mioch befrâjin ünter de Kozâkn. השי״ת houot ober mei" tfili ou"gihejrt ün houot mo gilozt waksn cwâ groisi flîgl aüf mâne iksl [אַקסלען]. Wi dî zâin gikümi in de nähe bin ech giflojgn fün Rajši biz Berlin. Douort bin och zîcher gewein. Ün houob mei" lejbm dirhaltn. Lacht de eieršter fün de frâjndi. Hic zouog dü mo nouoch e grössern lign.

Hout der zwajter lignor nit lang gitracht ün gezouogt s'is wouor: och ob douoch flîin gizejin.

Ün de cwajter hout den prajz giwinin.

(פרוי קאָרנפיין, לאַקנבאַך)

E pojlišer îz emol kân Budapešt gküma, Geit er in de gas. Hout eir gizejn ausgeštelt fürziche [1]. Zouogt eio cüm sojcher: get moi e kili epł fün dani. Az riol gikâft de epł bâast eir erajn ün gefünt bânor in dej epł. Ot eier giflücht. Gejt eier weitor lâft în e hünt nach ün wolt îm bajsn. Wil eier e štân îm warfn, zeni de štâne ou"gibindn cüm brük. Flücht de poilišer ün zougt: e zoie štout: de epl zân mit bâne, ou"gibindini štâne ün dei hünt louzn se lâfn ouni štrik.

(דערציילט פון אַ ייד אין לאַקנבאַך, וואָס וויל בלייבן אַנאָנים)

אויף וויפיל איך קאָן דרינגען פון מיין קורצער נסיעה איבער בורגנלאַנד און איבער פּרעסבורג און איר סביבה (סלאָוואַקיע), איז דאָס יידיש פון די דאָזיקע צוויי פּראָווינצן כמעט ווי אידענטיש. אַפילו דער קלאַנג פון די וואָקאַלן, אין וועלכער ס'שטעקט די הויפּט־אייגנטימלעכקייט פון די דאָזיקע יידישע מ״מ, איז כמעט ווי דערזעלבער. אַנדערש אָבער איז דאָס פאַרהעלטעניש זייערס צום אונגערישן יידיש. כ'האָב געהאַט געלעגנהייט צו טרעפן יידן פון ערלוי און פון דעברעצין, און אויפן סמך פון פאַרגלייכן ווערטער און אויסדרוקן קאָן איך אויפשטעלן אַן אידענטישקייט נאָר אין איינצעלע פאַלן. ס'איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז האָבנדיק מער מאַטעריאַל איבער אונגעריש־יידיש וועל איך מוזן פון מיינע באַהויפּטונגען אָפּטרעטן, דאָס קאָן שוין אָבער בלייבן חי־וקיים: די אַ״ג „קלאַנג־פאַרב״ באַווייזט ניט קיין שום קרובהשאַפט, נישט צום בורגנלענדישן און נישט צום פּרעסבורגער יידיש.

זייער פאַרהעלטעניש צו מעריש־יידיש איז אַלנפאַלס אַ נענטערס, אָבער דאָך זיינען זיי נישט אידענטיש. מיינע אינפאָרמאַציעס איבער מעריש־יידיש זענען ליידער נישט

1 פערשקעס (Pfirsiche).

פון דעם מין, אַז מען זאָל זיך אויף זיי קאָנען שטיצן. דעריבער וואָלט געווען פריצייטיק צו קומען מיט פאַרגלייכענישן.

דאָ פרווו איך געבן אַ סכעמע פון די אויבנבאַשריבענע מ״מ, כדי אויסצוגעפינען קרובשאַפט און אונטערשיידן. ס'איז קלאָר, אַז די אַלע אָנווייזונגען זענען, מחמת דער קליינער צייט פון שטודיום, נישט קיין אויסשעפּנדיקע. קיין שום פאָראַרבעטן אין דעם פאַך זיינען דוכט זיך ניטאָ.

1) דאָס בורגנלענדישע יידיש איז אַן o- מונדאַרט (אַנאַלאָגיש צום ליטווישן o). אָבער דער דאָזיקער וואָקאַל ווערט נישט אַרויסגערעדט אַלס אַ מאָנאָפטאָנג, נאָר דיפטאָנגירט, אָפטמאָל טריפטאָנגירט. דער דאָזיקער קלאַנג איז צווייערליי. ou און oui (i=y), אָדער oue, (צב״ש štout [2], dou שטאָט, דאָ), אָדער douerim gizuegt (געזאָגט, דאַרום = דעריבער). אין אונגערישן יידיש איז, אַנאַלאָגיש צום מיטליידישן, uu (אין מערישן—o; פון מיינע פּריוואַטע אינפאָרמאַציעס האָב איך נישט געקענט פעסטשטעלן וואָסער o דאָס איז).

2) אין בורגנלענדישן יידיש (אַנאַלאָגיש צום מיטליידישן) ווערט געברויכט ü להיפוך צום ליטווישן u: cüm, küm, fün, brüder אאַז״וו.

דער דאָזיקער ü איז אָבער אויך אַ גאַנץ אַנדערער איידער אונזער פּוילישער (מיטליידישער), וואָס איז כמעט ווי „י״, כאָטש האַרטער. אין בורגנלענדישן ווערט ער כמעט ווי אַלע וואָקאַלן (אויך o) אַרויסגערעדט געשלאָסן. דער ü האָט אַ צווייאיקן קלאַנג:

a) צב״ש אַ ברודער=e brüder, מיט אַ קוים באַמערקלעכן û פון פאָרנט, דער גרונט־ü פעסט געשלאָסן, נאָכשלעפּן כּון אַ i (אַלזאָ: bruüider); אָבער אין רבים: brîder.

b) דעם צווייטן ü האָבן מיר צב״ש אין קום=kuüm: דער פאָרנטיקער ü נאָך אַומבאַמערקלעכער.

דער אונגערישער „וּ״ איז ענלעך צום פּויליש־מיטליידישן. ווי ס'איז אין מעריש־יידיש קען איך ניט פעסטשטעלן. דער Urquell און ד״ר גרונוואַלדס מיטטיילונגען ווייסן גאָר u אָן שום דערקלערונגען. ביי מיר איז דער וואָקאַל שטענדיק ü געשריבן. דאָס רוב צו לייענען ווי ü פון kümı.

3) דער בורגנלענדישער ייד נאַזאַלירט די n. ער זאָגט o" (אַזוי ווי אין פּויליש są, אָבער אָן די רעשטלעך פון n וואָס געפינען זיך אינעם ą) o" gituin.

אַן אונגערישער ייד ווייסט נישט פון נאַזאַלירן.

4) אין בורגנלענדישן âgn, mâdili, âns, lâfn. אין אונגעריש אידענטיש. (פנ״ל אויך דעם אַרטיקל פון צבי שפּירן אין לאַנדוי־בוך ז' 195 — 200).

2 אָפטמאָל הערט מען אויך, štouet, štouit.

5) אין בורגנלענדישן טרעפן זיך ווערטער מיט oi (ליטוויש o און פויליש־יידיש u): אָנשטאָט šlojfn, doj אאַז"וו. דערקלערט זיך מיט דייטשע מונדאַרטלעכע השפּעות.

6) די בורגנלענדער פאַרמיידן סירוב דעם פּאָדער־טראַף גע־ אין ווערבן. צב"ש[1]: gang^{i}, i^{o}ch bin e^{h}âm küm^{i}. אָבער דאָס ווערט נישט אומעטום געהערט. (דוכט זיך, אַז דאָס איז „גראָב־יונגיש" לשון, ווייל געהערט בלויז פון דאָרפגייערס, וואָס רעדן, אַגב, אויך טאַקע אַ ביסל אַנדערש זייער יידיש). אין אונגערישן נישטאָ.

7) דער אומבאַשטימטער אַרטיקל איז e שטאָט a. אַנאַלאָגיש דערצו אונגעריש־יידיש, מעריש, ביימיש־יידיש. אַלס פּועל־יוצא דערפון אין בורגנלענדישן יידיש e sol e (אַזוי אַ...), emô^{u}l (אַמאָל); אויך ehâm (אַהיים), הגם ס'איז דאָ שוין ניט דער אומבאַשטימטער אַרטיקל.

8) „אַז" אין אונזער היינטיקער טייטשונג (als, gdy) אין בורגנלענדישן oz; אויך אין מעריש־דייטשן אין טעפּ־ליצער געגנט געפונען oz, פגל' הויף (Hauff), Beiträge zur Volkskunde Böhmens I, 2, ז' 29.

דאָס איז בנוגע די קלאַנגען־אייגנטימלעכקייטן פון בורגנלענדישן יידיש. אויך גראַמאַטיקאַלישע אונטערשיידן זענען פאַראַנען גאָר גרויסע, ועל כולם סינטאַקטישע. כ'וויל מיך אָבער דערווייל באַגרענעצן מיט די דאָזיקע אָנמערקונגען:

9) אומבאַשטימטער אַרטיקל, ווי מיר האָבן געזען — e.

10) באַשטימטער אַרטיקל: dej^{i}e^{r}, do^{r} זכר („ר" קוים באַמערקלעך); dej, de נקבה; des נייטרום. פגל': de^{i}e^{r} halter mit de ga^{i}ge. דער באַשטימטער אַרטיקל נקבה ווערט נישט פאַרענדערט אין דער בייגונג.

11) דער פּערזענלעכער פּראָנאָמען ווערט אַרויסגע־זאָגט פאַרשיידן: איך: i^{e}ch, ijoch, ê^{i}och, och; דו: dü, de; ער: e^{i}o^{r}, e^{i}e^{r}, o^{r} [2]; מיר: mî^{o}r, ma, mo [3]; איר: ec; זיי: ze. דאַטיוו: mî^{o}r, mo^{r}, dî^{o}r, do^{r} [4]. אַקוזאַטיוו: mîoch, moch אאַז"וו. ejm; ej^{i}er=איר, אײַך=enk.

12) פּאָסעסיווער פּראָנאָמען: maj^{n}, daî^{n} אאַז"וו.

13) צייטוואָרט. כאַראַקטעריסטישע פאָרמען אין עתיד פון הילף־ווערב „זיין": איך וועל=wôr, wôst, wôt; won, wot, won.

1 דער i אין küm^{i} איז אַ צווישנקלאַנג פון y און e.

2 och, de, or ענקליטיש (האָב איך, האָסטו, האָט ער).

3 ענקליטיש: (האָבן מיר).

4 ענקליטיש.